

УДК 811.161.3'255.2(=112.2)

УЗУАЛЬНЫЯ І МАДЫФІКАВАНЫЯ ПАРЭМІІ Ў РАМАНАХ І. МЕЛЕЖА “ЛЮДЗІ НА БАЛОЦЕ”, “ЗАВЕІ, СНЕЖАНЬ” І ІХ ПЕРАКЛАД НА НЯМЕЦКУЮ МОВУ

Аўтар: Старасціна Ганна Міхайлаўна, старшы выкладчык кафедры замежных моў.

Кантактная інфармацыя: Адрас: вул. Каралёва 15-10, 212017, г. Магілёў, тэл.: 80296026058, эл. пошта: a.m-star@mail.ru.

Апісанне: У артыкуле аналізуецца пераклад прыказак на нямецкую мову. У аснову даследавання пакладзены фактычны матэрыял, які быў вылучаны з раманаў І. Мележа “Людзі на балоце”, “Завеі, снежань” і іх перакладаў на нямецкую мову. У артыкуле разглядаюцца ўзуальныя і мадыфікаваныя парэміі арыгінала, вызначаюцца іх адпаведнікі ў нямецкамоўным тэксце.

Description: The article analyzes the translation of proverbs to the German language. In the basis of research work is an actual material, which was extracted from the novels written by I. Melesh «People of the Marsh», «Blizzards. December» and their translations to the German language.

Вобласць прымянення распрацоўкі: Вышэйшая адукацыя.

Укараненне распрацоўкі: МДУ імя А.А. Куляшова, 2015 г.

Асноўныя перавагі распрацоўкі: Аналізуюцца ўзуальныя і мадыфікаваныя парэміі з раманаў І. Мележа “Людзі на балоце”, “Завеі, снежань” і іх пераклад на нямецкую мову, што ў беларускім мовазнаўстве не было аб’ектам спецыяльнага даследавання.

Уводзіны

Вобразнасць мыслення народа, яго светапогляд, мудрасць, багаты жыццёвы вопыт асабліва адлюстраваліся ў прыказках і прымаўках, якія, як адзначае З.У. Драздова, “шырока і арганічна ўвайшлі ў моўную структуру “Палескай хронікі” [2, с. 96]. Так, у рамана “Людзі на балоце” І. Мележ выкарыстоўвае 26 прыказак, у “Завеі, снежань” – 6.

Параўнальнае вывучэнне прыказак і прымавак – працэс даволі складаны і працаёмкі, што звязана са спецыфікай парэміі. К.П. Кабашнікаў мяркуе, што “метафарычнасць, асацыятыўнасць, шматзначнасць, полісемантызм прыказак і прымавак ускладняюць іх класіфікацыю, выбар аб’ектаў і параметраў для параўнання, у многіх выпадках вымагаюць комплекснага разгляду твораў” [3, с. 9].

Спрэчным у мовазнаўстве з’яўляецца пытанне аб размежаванні паняццяў “прыказка” і “прымаўка”. Традыцыйна лічыцца, што прыказка адрозніваецца ад прымаўкі тым, што “выражае завершаную думку, у маўленні з’яўляецца закончаным меркаваннем, якое змяшчае пэўнае абагульненне жыццёвага вопыту, а прымаўка атрымлівае канчатковае афармленне і канкрэтны змест толькі ў кантэксце, гэта значыць яна заўсёды толькі частка меркавання” [7, с. 432]. Мы прытрымліваемся думкі, у адпаведнасці з якой прапануецца скасаваць тэрмін “прымаўка” як аналаг фразеалагізма і выкарыстоўваць тэрмін “прыказка” (парэмія) для абазначэння народных афарызмаў, якія валодаюць інтанацыйнай і сэнсавай закончанасцю.

Асноўная частка

Пры перадачы немадыфікаваных парэміі на нямецкую мову выкарыстоўваюцца наступныя спосабы.

1. Падбор сэнсавага парэміялагічнага адпаведніка. Гэтым спосабам перадаюцца прыказкі, якія маюць у мове перакладу эквівалент, блізкі паводле значэння. Напрыклад: – *Знаеш усё, значыцца?.. Паверыў? – Гавораць – дак штось е... Дыму без агню не бывае...* [5, с. 236]. // “*Du weißt also alles? Hast du’s geglaubt?*” “*Wenn alle davon reden, wird schon was dran sein. Kein Rauch ohne Feuer*” [6, с. 307]. Параўн.: бел. дыму без агню не бывае (‘на ўсё ёсць свая прычына; без прычыны нічога не бывае’) – ням. *kein Rauch ohne Feuer* (‘няма дыму без агню’). Парэміі абедзвюх моў блізкія паводле семантыкі і лексіка-граматычнай структуры.

Часам семантычна тоесныя нямецкамоўныя парэміі маюць іншую форму выражэння: *Хіба ж не праўда, што свая сарочка бліжэй да цела?* [5, с. 45]. // *Ist es nicht so, daß einem das Hemd näher ist als der Rock?* [6, с. 57]. Параўн.: бел. свая сарочка бліжэй да цела (‘свае інтарэсы важнейшыя за чужыя’) — ням. *das Hemd ist mir näher als der Rock* (‘свая рубашка бліжэй да цела’). Прыказкі арыгінала і перакладу блізкія паводле значэння, маюць агульныя лексічныя кампаненты *сарочка // das Hemd, бліжэй // näher*, аднак адрозніваюцца вобразнай і граматычнай структурай.

Шляхам падбору сэнсавых парэміялагічных адпаведнікаў перакладаецца 21 % прыказак.

2. Падбор сэнсавага фразеалагічнага адпаведніка (ужываецца ў адзінкавых выпадках). Напрыклад: – *То ж на змовінах адных – сколькі расходу далі! Куды толькі, здаецца, падзелася! Ведамо, чужое! – Усе ласы на чужыя каўбасы...* [5, с. 258]. // “*Schon auf der Verlobungsfeier haben sie sich den Bauch vollgeschlagen bis zum Geht-nich-mehr. Wo bringen sie das alles bloß unter? Na ja, es kostet sie ja nichts!*” “*Jaja, das sind alles welche vom Stamme Nimm*” [6, с. 338]. Параўн.: бел. ласы на чужыя каўбасы (‘кажуць з неадабрэннем пра таго, хто прагны, сквапны да чужога’) – ням. *j-d ist vom Stamme Nimm* (‘у кагосьці рукі заграбушчыя’). Беларускамоўная парэмія замяняецца ў перакладзе фразеалагізмам, часткова тоесным паводле семантыкі і адрозным паводле лексіка-граматычнай будовы.

Вядома, што паміж прыказкамі і фразеалагізмамі існуюць “істотныя, прынцыповыя адрозненні лагічнага, структурнага, сінтаксічна-функцыянальнага і спалучальнага плана, якія дазваляюць сцвярджаць, што фразеалагізмы і прыказкі — моўныя адзінкі неаднароднага тыпу” [4, с. 7]. Аднак калі разглядаць названыя адзінкі паводле іх стылістычнага

выкарыстання ў мастацкім маўленні, то тут можна заўважыць шмат агульнага. Як фразеалагізмы, так і парэміі з'яўляюцца поліфункцыянальнымі адзінкамі, г.зн. могуць выконваць у мастацкім тэксце некалькі функцый. Яны адначасова называюць прадмет ці з'яву, ацэньваюць іх, надаюць маўленню дадатковую экспрэсію, выступаюць сродкам маўленчай характарыстыкі персанажаў і г.д. У сувязі з гэтым, пераклад парэміі фразеалагізмам можна лічыць правамерным.

3. Калькаванне. Такі спосаб перакладу можа ўжывацца толькі ў тым выпадку, калі вобраз прыказкі зыходнай мовы дастаткова “празрысты” і чытач мовы перакладу можа лёгка здагадацца, пра што ідзе гаворка. Напрыклад: *Лета год корміць: нельга марнавацца, маргаць* [5, с. 38]. // *Der Sommer ernährt das ganze Jahr: man darf bloß nicht faul und träge sein* [6, с. 48]. Параўн.: бел. *лета год корміць* (‘пра залежнасць дабрабыту чалавека ад таго, як ён стараецца ў касавіцу і жніво’) – ням. *der Sommer ernährt das ganze Jahr* (дасл.: ‘лета корміць цэлы год’). Або: – *Такога цвету на ўсяму свету, і не такіх, як ты! Любая на багацце – як муха на агонь!* [5, с. 231]. // *“Solche Blumen wachsen überall, und schönere als du! Und zum Reichtum fliegt jede wie die Motte zum Licht!”* [6, с. 301]. Параўн.: бел. *такога цвету на ўсяму свету* (‘такога добра хапае ўсюды; кажуць іранічна пра каго-н.’) – ням. *solche Blumen wachsen überall* (дасл.: ‘такія кветкі растуць усюды’).

На нашу думку, калькаванне трэба лічыць неабгрунтаваным, калі, па-першае, у мове перакладу існуе сэнсавы эквівалент прыказкі арыгінала і, па-другое, калі чытачы нямецкамоўнага тэксту могуць недакладна ўспрыняць вобразную аснову беларускай парэміі. Напрыклад: *З вялікім намаганнем [Ганна] стрымала сябе, паспрабавала супакоіць: “Нашто шкадаваць попусту!.. Што з воза ўпала, тое прапала...”* [5, с. 253]. // *Sie versuchte sich zu fassen: vergebliche Reue! Was einmal vom Fuhrwerk gefallen ist, das ist verloren!* [6, с. 330]. Параўн.: бел. *што з воза ўпала, тое прапала* (‘што страчана, згублена, таго не вернеш’) – ням. *was einmal vom Fuhrwerk gefallen ist, das ist verloren* (дасл.: ‘што з павозкі ўпала, тое страчана’). У нямецкай мове ёсць сэнсавы адпаведнік гэтай прыказкі: *Futsch ist futsch und hin ist hin* (дасл.: ‘што прапала, тое прапала’).

46 % прыказак перакладаецца даслоўна.

4. Эксплікацыя. Сэнс прыказкі тлумачыцца ў тым выпадку, калі яна не мае семантычнага адпаведніка ў нямецкай мове, а даслоўны пераклад можа прывесці да ўтварэння штучнага, непаразумелага выразу: – *Каб усім зямлі пораўну, адзінакавай, то маглі б і перабіцца. А то ж аднаму густо, а другому – пусто, – адгукнулася мачыха* [5, с. 215]. // *“Wenn alle gleiche Anteile Acker hätten und gleich gute Erde, dann könnte man vielleicht durchkommen. Aber so: der eine hat das fette Land, der andere durren Sand”, meinte die Stiefmutter* [6, с. 286]. Параўн.: бел. *аднаму густо, а другому пусто* (‘гаворыцца неадабральна, калі несправядліва дзеляць што-н.’) – ням. *der eine hat das fette Land, der andere durren Sand* (дасл.: ‘у аднаго урадлівая зямля, у другога – сухі пясок’).

Эксплікацыя дазваляе перадаць асноўны сэнс прыказкі, аднак не адлюстроўвае непаўторны каларыт мовы твора. Апісальна перадаецца 33% парэмій.

У раманах з “Палескай хронікі” парэміі ўжываюцца ў асноўным з тым жа значэннем, структурай, якія характэрныя для іх у агульнанародным ужыванні. Разам з тым, у некалькіх выпадках І. Мележ уводзіць у тэкст прыказкі ў змененай форме. Паводле І.Я. Лепешава, “індывідуальна-аўтарскія варыяцыі той ці іншай прыказкі звычайна матывуюцца мастацкімі задачамі і разлічаны на дасягненне пэўнага стылістычнага эфекту” [4, с. 12–13].

Прыёмы змянення прыказак наступныя.

1. Скарачэнне парэміі. Прыказка скарачаецца тады, калі яна добравядомая, і таму на аснове скарачанага варыянту можа быць лёгка ўзноўлена ў памяці. Іван Мележ ужывае

прыказкі з мэтай індывідуалізацыі герояў, для таго, каб раскрыць іх унутраны свет. Таму прыказкі ўжываюцца часцей у маўленні персанажаў, чым у аўтарскім, арганічна ўваходзяць у жывую народную гаворку палешукоў. Па гэтай прычыне скарачэнне прыказак можна разглядаць як тыповую з’яву вуснага маўлення і кваліфікаваць як “закон моўнай эканоміі” [8, с. 31]. Паводле слухнага меркавання І.Я. Лепешава, скарачанае выкарыстанне прыказак павінна разглядацца як “стылістычна не абумоўленае” [4, с. 13]. У скарачаным выглядзе ў раманах ўжываецца прыказка *сорам не дым, вачэй не выесць* (‘сорам можна сцяраць’): *Тое, што гэты васьпаваты выскачка тыцнуў яго [Глушака] ў гразь, яшчэ паўбяды: сорам не дым, гразь можна і выцерці з твару* [5, с. 316]. // *Daß ihn der Pockennarbige mit Dreck bewarf, war halb so schlimm; die Schande ist kein Feuer, und Dreck kann man abwaschen* [6, с. 415]. Скарачаецца і прыказка *закон што дышла, куды павярнуў, туды і выйшла* (‘гаворыцца як адмоўная ацэнка несправядлівасці, што чыніцца пад прыкрыццём закона’): – *Улада што? Яна дае закон, а закон той — як дышло... Закон той людзі прымерваюць* [5, с. 215]. // *Die Staatsmacht, was? Die erläßt das Gesetz, das Gesetz aber ist wie eine Wagendeichsel, die man lenken muß. Die Menschen wenden das Gesetz an* [6, с. 280]. На нямецкую мову скарачаныя варыянты прыказак перакладаюцца даслоўна.

2. Замена прыказкавага кампанента іншым словам ці словазлучэннем. Напрыклад: – *Данусцім, што вас бачылі там не раз. Данусцім, што на вас накіраваў хто-небудзь, хто хацеў сам застацца ў ценю... Ганна з палёгкай адгукнулася: – Я і сама так думала! Хтосьці паказаў, падвёў!.. Чужымі рукамі хацеў за гарачае ўзяцца!..* [5, с. 56]. // *“Angenommen, ihr würdet dort öfter gesehen. Angenommen, es hat sie euch jemand auf den Hals geschickt, der selber im Schatten bleiben wollte.” “Das habe ich mir auch schon überlegt!” pflichtete ihm Hanna erleichtert bei. “Jemand hat sie auf uns gehetzt. Einer, der wollte, daß andere für ihn die Kastanien aus dem Feuer holen”* [6, с. 71]. Параўн. з узуальнай прыказкай *чужымі рукамі жар заграбаць лёгка*. Для перадачы прыказкі на нямецкую мову перакладчык выкарыстаў фразеалагізм *für j-n die Kastanien aus dem Feuer holen* (дасл.: *выцягваць каштаны з агню для каго-н.*). Беларускамоўная прыказка і нямецкамоўны фразеалагізм маюць аднолькавае значэнне (‘лёгка карыстацца вынікамі чужой працы’).

Гэты прыём можна аднесці да індывідуальна-аўтарскай перапрацоўкі прыказкі. Письменнік змяняе лексічны склад народнага афарызма, але захоўвае яго змест. Гэта робіцца з мэтай дастасаваць прыказку да пэўнай сітуацыі, стварыць уражанне нечаканасці, непаўторнасці. Як адзначае Л.Ц. Выгонная, “мова мастацкіх твораў — вынік свядомай аўтарскай дзейнасці, якая служыць для вырашэння акрэсленых ідэйна-эстэтычных задач. <...> Тыя адхіленні ад нарматыўнай мовы, з якімі сутыкаецца чытач твораў мастацкай літаратуры, абумоўлены стылістычнымі патрэбамі і пошукам новых выяўленчых сродкаў беларускай літаратурнай мовы” [1, с. 145].

3. Выкарыстанне агульнага вобраза і элементаў прыказкі. У творы замест агульнаўжывальнай прыказкі выкарыстоўваецца адзін ці некалькі яе кампанентаў, якія нагадваюць цэлую парэмію: – *Мало ж і не ўпрвіўся, грэц яму... Жменя якая... – прамовіў ён [Чарнушка] са шкадаваннем. – Заўтра кончыце... Не ўцячэ яно... – супакоіла Ганна* [5, с. 66]. // *“Verdammt, beinah wär ich fertig geworden. Die paar Kumpel muß ich nun noch liegenlassen,” sagte er bedauernd. “Morgen ist auch noch ein Tag. Die Arbeit läuft nicht weg”, tröstete Hanna* [6, с. 83]. З кантэксту лёгка аднаўляецца прыказка *праца (праца, справа) не воўк, у лес не ўцячэ*. У перакладзе займеннік *яно быў канкрэтызаваны* назоўнікам *праца* (дасл.: *праца не ўцячэ*). Чытач мовы перакладу можа лёгка ўзгадаць прыказку *die Arbeit ist kein Hase, läuft nicht in den Wald* (дасл.: *праца не заяц, у лес не ўцячэ*), якая шырока ўжываецца ў нямецкай мове.

Заклучэнне

Большасць прыказак было перакладзена даслоўна (46 %) і апісальна (33 %), значна меншая колькасць — шляхам падбору сэнсавых адпаведнікаў (21 %). Перакладчык не заўсёды абгрунтавана калькаваў прыказкі, паколькі не цалкам улічваў патэнцыйных магчымасцей нямецкай мовы, наяўнасці ў ёй сэнсавых адпаведнікаў беларускім парэміям. Аднак, нягледзячы на цяжкасці пры перакладзе прыказак (пра што сведчыць іх частае калькаванне), у цэлым пераклад парэмій зроблены на даволі высокім узроўні.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Выгонная, Л. Ц. Праблема індывидуальнага ў сацыяфанетыцы / Л. Ц. Выгонная // Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – С. 143–175.
2. Драздова, З. У. Майстэрства слова: Моўна-стылявыя асаблівасці “Палескай хронікі” Івана Мележа / З. У. Драздова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 136 с.
3. Кабашнікаў, К.П. Малыя жанры беларускага фальклору ў славянскім кантэксце / К. П. Кабашнікаў. – Мінск: Белар. навука, 1998. – 188 с.
4. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск: БелЭн, 1996. – 352 с.
5. Мележ, І. Збор твораў: у 10 т. / І. Мележ. – Мінск: Маст. літ., 1983. – Т. 5: Людзі на балоце: Раман з “Палескай хронікі”. – 415 с.
6. Melesh, I. Menschen im Sumpf: Roman / I. Melesh; Aus dem Belorussischen von Henryk Bereska, Gundula und Wladimir Tschepego. – Berlin: Verlag Volk und Welt, 1974 – 519 с.
7. Параскевіч, Г. В. Прыказкі і прымаўкі / Г. В. Паскевіч // Беларуская мова: энцыкл. / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск: БелЭн, 1994. – С. 432–433.
8. Янкоўскі, Ф. М. Беларуская фразеалогія / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск: Нар. асвета, 1981. – 79 с.